

ยุทธศาสตร์ของชาวบ้าน ในการพัฒนาเกษตรกรรมและการ ใช้ที่ดิน: กรณีศึกษาบ้านศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน¹

Villagers' Strategies in Agricultural
Development and Land Use at Baan Sri Tia,
Amphoe Baan Hong, Changwat Lamphun

สิริวรรณ สิริวานิชย์

Siriwan Siravanich

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนองานศึกษาเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ของชาวบ้านท่ามกลางบริบทการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรมพื้นที่บ้านศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูนเป็นกรณีศึกษา จากการศึกษาพบว่าการขยายตัวของพื้นที่สวนลำไยเข้ามาในทีนาได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในภาคเกษตรกรรม เนื่องจากว่าลำไย เป็นไม้ผลยืนต้นที่มีอายุการเก็บเกี่ยวยาวนาน (15-20 ปี) โดยมีเงื่อนไขการผลิตขึ้นอยู่กับการจัดการน้ำ การขยายการใช้ที่ดินและเครือข่ายการค้าเป็นสำคัญ การเปลี่ยนแปลงนี้แตกต่างไปจากระบบการผลิตในทีนาที่ให้ความสำคัญต่อการจัดการแรงงานในครัวเรือน การ

เปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตดังกล่าว นำมาสู่การทำความเข้าใจต่อการศึกษาวชาวนบ้านในภาคเกษตรกรรมที่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่มีรูปแบบความสัมพันธ์ของปัจจัยการถือครองที่ดินกับแหล่งรายได้เปลี่ยนแปลงไป แต่กลับให้ความสำคัญในเรื่องของการจัดการแรงงานภายในครัวเรือนเป็นสำคัญและมีความหลากหลายในการแสวงหารายได้เพื่อเป็นหลักประกันในการดำรงชีพทั้งภายในและภายนอกภาคเกษตรกรรม เช่น แรงงานรับจ้างรายวัน พ่อค้าคนกลาง แรงงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน เป็นต้น

คำสำคัญ: ความเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรม ยุทธศาสตร์ชาวนบ้าน บ้านศรีเตี้ย จังหวัดลำพูน

Abstract

This article proposes a study of villagers' strategies in the course of changes in development in general and in agriculture in particular. The fieldwork was conducted at Baan Sri Tia, Amphoe Bann Hong, Lamphun. This study found that rice plantation had gradually but irreversibly given way to longan production. This new fruit production brought with it a new way of utilizing resources. As longan is a long-life plant (15-20 yrs), its plantation can be considered a long-term investment. Water, land- use and marketing connections have become new factors the villagers have to contend with. Unlike family labor-based rice production, longan orchards require intensive labor and water management on an occasional basis. Consequently, the villagers are in a position to diversify family labor from farming to non-farming occupations such as daily paid laborers in different activities, petty traders and wage laborers in the Lamphun industrial estate.

Keywords: agricultural change, villagers' strategies, Baan Sri Tia, Lamphun Province

เกริ่นนำ

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรมที่ผ่านมา มักอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากกระแสของทุนนิยมที่มีความใกล้เคียงชุมชนมากขึ้น โดยรัฐเข้าไปจัดระเบียบความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย งานศึกษาส่วนใหญ่จึงมองว่าชุมชนเป็นเหมือนผู้ถูกกระทำจากการขยายของระบบทุนนิยมและรัฐ ดังเช่นงานศึกษาที่มีฐานคิดของวัฒนธรรมชุมชน ที่อธิบายความสัมพันธ์ของรัฐและระบบทุนนิยมว่าเกิดขึ้นหลังหมู่บ้าน ที่ทั้งรัฐและทุนไม่ใช่สถาบันพื้นฐานของชาวบ้าน ดังนั้นความสัมพันธ์จึงเป็นไปในลักษณะที่เข้ามาถึงผลประโยชน์มากกว่าการพัฒนา จึงเกิดการเข้าร่วมอย่างไม่เต็มใจและมีแรงต่อต้าน และแม้ว่าผลของการขยายตัวของรัฐและทุนนิยมจะประสบความสำเร็จ แต่ไม่สามารถครอบงำจิตใต้สำนึกของชาวบ้านได้ และไม่สามารถทำลายวัฒนธรรมชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา: 2528, 2537) การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่วางอยู่บนฐานความคิดและใช้รัฐเป็นแกนกลาง อาจทำให้เราไม่สามารถเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในระดับท้องถิ่น

บทความชิ้นนี้ต้องการเสนอแนวทางการอธิบายความเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรม และการปรับตัวของชาวบ้านที่ตกอยู่ภายใต้กระแสของการขยายตัวของทุนนิยมที่ดำเนินตามกลไกตลาด จนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถมีอำนาจในการตัดสินใจหรือดำเนินชีวิตตามวิถีการผลิตแบบเดิมได้ ตลอดจนเงื่อนไขของความขัดแย้งในการใช้ที่ดินของชาวบ้านที่วางอยู่บนวิถีคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ต่างกัน กล่าวคือ ในช่วงเวลา พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ชาวบ้านเริ่มมีการเคลื่อนไหวในเรื่องที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนและสร้างพื้นที่ทางสังคมในการบอกกล่าวกับสังคมภายนอกถึงเรื่อง “สิทธิชุมชน” เพื่ออ้างสิทธิในการใช้ที่ดินด้วยความชอบธรรม ซึ่งในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีพัฒนาการที่ปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข

และสถานการณ์ภายนอกอยู่ตลอดเวลา

กรอบคิดในการศึกษา

ชุมชนชาวนาภาคเหนือแบบเดิมมักวางอยู่บนพื้นฐานบางประการ เช่น อุดมการณ์อำนาจ เกี่ยวกับความเชื่อหรือการสืบสานความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านมิติความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของจารีตประเพณี หากแต่ในปัจจุบันการมองความเป็นชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่เป็นลักษณะที่เราคุ้นเคยกันมาแต่เดิมเท่านั้น จึงจำเป็นต้องพิจารณาความเป็นชุมชนในลักษณะที่เป็นพลวัตและกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนบนพื้นฐานความเป็นมนุษย์ (อานันท์, 2544) และมองการปรับตัวแบบการสร้างความหลากหลายทุกวิถีทาง คือ “การปรับตัวแบบยืดหยุ่น” ตัวอย่างเช่น ระบบการผลิตไม่ได้สัมพันธ์ในเชิงพาณิชย์อย่างเต็มตัว แต่ยังคงมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อยู่ และการปลูกพืชแบบไร่นาสวนผสมยังไม่ได้หมดลงไปทั้งหมด และก็ไม่ใช่ว่ามีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทั้งหมดเช่นกัน (อานันท์, 2539, ยศ, 2546) รูปแบบการปรับตัวของชาวบ้านมีความยืดหยุ่นและแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา และอาจแสดงออกมาในรูปแบบความขัดแย้ง การสร้างอุดมการณ์ทางความคิด เพื่อสร้างอำนาจและการต่อรองปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจตามเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่าง กันออกไป นอกจากนี้ความเป็นชุมชนวางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีระดับความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับในเรื่องของระบบทุนนิยม รัฐและชาวบ้าน โดยที่แต่ละระดับความสัมพันธ์นั้นมีการตอบโต้และสอรับแตกต่างกันไป ทั้งนี้ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความเป็นหนึ่งเดียวหรือผูกติดในเรื่องของขอบเขตเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงกระบวนการทางความคิดของชาวบ้านที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการตัดสินใจของชาวบ้านต่อระบบทุนนิยม รัฐรวมทั้งชาวบ้านด้วยกันเอง

ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษาในครั้งนี้คือ บ้านศรีเตี้ย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน สาเหตุของการเลือกพื้นที่ศึกษาแบ่งออกเป็นประการสำคัญ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง เป็นพื้นที่ในภาคเกษตรกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างสูงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา นับจากการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตทางการเกษตร การเลือกใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนเองท่ามกลางกระแสทุนนิยมและแรงผลักดันจากภายนอก รวมทั้งสามารถใช้เป็นพื้นที่ตัวอย่างในเชิงเปรียบเทียบเรื่องของยุทธวิธีการปรับตัวของชาวบ้านในภาคเกษตรกรรมกับพื้นที่อื่น

ประการที่สอง เป็นพื้นที่ที่มีเรื่องของความขัดแย้งในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านกับนายทุน อีกทั้งยังมีการเคลื่อนไหวทางการเมือง ภายใต้ชื่อ “การปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน”² ในการต่อสู้เรียกร้องการใช้ที่ดินของชาวบ้านอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2536 จนถึงปัจจุบัน

ประการที่สาม ชาวบ้านในพื้นที่นี้มียุทธศาสตร์ชีวิตที่น่าสนใจในเรื่องการสร้างความหมายใหม่ต่อทรัพยากรส่วนร่วม หรือที่ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ของหน้าหมู่บ้าน” โดยชาวบ้านให้ความสำคัญกับที่ดิน โดยมีรูปแบบการใช้ที่ดินออกเป็น สองรูปแบบ คือ ที่ดินสาธารณประโยชน์ และที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม

ความเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรมของบ้านศรีเตี้ยมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากนับจากการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตทางการเกษตรที่ส่งผลให้ชุมชนมีความใกล้ชิดกับระบบทุนนิยมมากขึ้นตามลำดับ นับจากการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากพันธุ์พื้นเมืองคือ ข้าวผาและข้าวลาย เป็น “ข้าวเหนียวสันป่าตอง” ที่ได้รับการส่งเสริมจากสถานีทดลองพันธุ์ข้าวสันป่าตองในช่วงต้น พ.ศ. 2500 การปรับปรุงสร้างฝายคอนกรีตแทนฝายไม้ในปี พ.ศ. 2513 เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่เพาะปลูก

และหลังจากนั้นในช่วง พ.ศ. 2520 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เมื่อพื้นที่ บ้านศรีเตี้ยเกิดสภาวะแม่น้ำลี้แห้งขอด ส่งผลให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการผลิตจากข้าวมาเป็นการทำสวนลำไย ในช่วงแรกของการปลูกนั้นชาวบ้านมักจะปลูกแซมในพื้นที่ว่างของที่นา โดยเริ่มปลูกครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2497 และเพิ่มพื้นที่การปลูกลำไยมากขึ้นตามลำดับจนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2534 ชาวบ้านในชุมชนบ้านศรีเตี้ยเลิกทำนาทุกหลังคาเรือน และหันมาปลูกลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในภาคเกษตรกรรมอย่างจริงจัง

เนื่องจากว่าการศึกษาในครั้งนี้อยู่ที่โจทย์คำถามในด้านความเปลี่ยนแปลงทางการผลิตของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงการขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เข้ามาภายในชุมชนที่สะท้อนผ่านกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิตของชาวบ้านที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบสนองต่อตลาด มากเสียกว่าการตอบสนองเพื่อการยังชีพของครอบครัวอย่างที่เคยเป็นมา รวมทั้งข้อจำกัดในการครอบครองทุนและทรัพยากรที่ต่างกันของชาวบ้านในแต่ละเงื่อนไข ก็เป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญที่ส่งเสริมต่อการเลือกตัดสินใจในการปรับเปลี่ยนชนิดของพืชการใช้แรงงานและความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านรวมทั้งวิธีการจัดการที่ดินของชาวบ้านในแต่ละกลุ่มที่มีความแตกต่างกันในการแก้ไขและเข้าถึงทรัพยากรของตนเอง โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ชุมชน ออกเป็น 3 ช่วงเวลาได้แก่ ช่วงแรก ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานจนถึง พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อตั้งถิ่นฐาน และเป็นที่ดินทำกิน ช่วงที่สอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2526 ซึ่งเป็นช่วงการขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เข้ามากระทบชุมชน และช่วงที่สาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2526 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงจากที่นาสู่ที่สวนลำไย และความขัดแย้งในการใช้ที่ดินของชาวบ้าน จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้านในปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา

การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ: ภายใต้วิธีการผลิตในภาคเกษตรกรรมแบบใหม่และความเปลี่ยนแปลงในทีนา

ในภาคเหนือภายใต้กระแสการพัฒนาประเทศตามระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในช่วงหลังทศวรรษ 2500 ชุมชนหมู่บ้านเริ่มก้าวเข้าสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ ก่อให้เกิดการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง โดยเฉพาะการปลูกข้าวขาย ซึ่งสะท้อนผ่านการขยายพื้นที่นาดำเพื่อการเพาะปลูกที่กระจายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ เกิดการขยายพื้นที่จาก 2.5 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2506 เป็น 3.2 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2516 และ 3.7 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2521 โดยเฉพาะในกรณีของจังหวัดเชียงใหม่เกิดการบุกพื้นที่ทำนาจาก 629,637 ไร่ ในปี พ.ศ. 2506 ไปสู่ 680,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2516 และ ในปี พ.ศ. 2521 ขยายออกไปเป็น 729,428 ไร่ นอกจากนี้ยังปรากฏการกระจายตัวของการปลูกพืชเชิงพาณิชย์หลากหลายชนิดเข้มข้นมากขึ้นตามลำดับ เช่น ถั่วเหลือง กระเทียม หอมแดง หอมหัวใหญ่และยาสูบ เป็นต้น³

ข้อมูลจากสำมะโนเกษตร จังหวัดลำพูน ชี้ให้เห็นถึงพื้นที่นาที่ลดลงของจังหวัดและแต่ละอำเภอ โดยสัดส่วนจำนวนเนื้อที่การทาลดลง พร้อมกับการขยายพื้นที่ทำเกษตรรูปแบบอื่นที่ตามมา คือการปลูกพืชยืนต้น พืชไร่ กล่าวคือในปี พ.ศ. 2506 อ.บ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูนมีเนื้อที่เพาะปลูกข้าว จำนวน 22,640 ไร่⁴ ส่วนในปี พ.ศ. 2521 จำนวนเนื้อที่เพาะปลูกข้าวลดลงเหลือจำนวน 10,451 ไร่⁵ และในปี พ.ศ. 2536 มีจำนวน 10,623 ไร่⁶ และขณะเดียวกัน ในปี พ.ศ. 2521 พื้นที่ปลูกพืชยืนต้นมีขนาด 1,136 ไร่ และได้เพิ่มเป็น 18,042 ไร่ ในปี พ.ศ. 2536⁷ ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาพื้นที่ทำการเกษตรของอำเภอบ้านโฮ้ง มีรูปแบบการเพาะปลูกที่แตกต่างไปจากเดิมและมีความเข้มข้นในการใช้พื้นที่เป็นอย่างมาก และด้วยเงื่อนไขที่ชาวบ้านเข้าไปสัมพันธ์กับการผลิตเชิงพาณิชย์ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญอันก่อให้เกิด

ความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทั้งในรูปแบบการใช้ทรัพยากรและระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในชุมชนที่มีความสลับซับซ้อน ตลอดจนชนิดพันธุ์ของพืชที่ปลูกในที่นา ก็เปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของตลาดภายนอกเป็นสำคัญ

การเริ่มเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำนาเพียงอย่างเดียวมาสู่การเพาะปลูกพืชเพื่อขายในรูปแบบเชิงพาณิชย์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตและการใช้ที่ดินอย่างน้อยสองประการ คือ *ประการแรก* พบว่ามีการใช้ที่ดินบริเวณที่นาอย่างเข้มข้น ทำให้รูปแบบการใช้พื้นที่ดอนเพื่อทำไร่ลดน้อยลง เนื่องจาก การทำสวนหอม ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านต้องใช้เวลาและแรงงานในการเตรียมดิน การปลูก การดูแล นำน้ำเข้าที่แปลงหอม ตลอดจนการเก็บเกี่ยว

ประการที่สอง รูปแบบการผลิตแบบสวนหอม ทำให้เกิดการปรับตัวด้านแรงงานของชาวนาไร่ที่ดิน จากเดิมที่เสียค่าเช่านาเป็นข้าวให้แก่เจ้าของนาที่มีที่ดินทำกินมากเกินกำลังแรงงานในครัวเรือน แต่เมื่อระบบการผลิตในที่นาที่มีความเข้มข้นในการปลูกพืชหลังฤดูการเก็บเกี่ยว (หลังนา) ทำให้ชาวนาไร่ที่ดินสามารถปรับตัวเองเป็นแรงงานรับจ้างชุดดิน ยกแปลงในสวนหอม ถอนหอม ภายใต้การปลูกหอมเชิงพาณิชย์ ได้ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์จากการเอามือเอารวัน หรือการให้ข้าวแทนการจ้างด้วยเงินสดมาสู่การจ้างงานอย่างเต็มตัวในทุกขั้นตอนของระบบการผลิต ทั้งนี้เนื่องจากความแตกต่างของรูปแบบการผลิตที่มีความซับซ้อนของการใช้แรงงานมากขึ้นส่งผลให้การแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครัวเรือนแบบเอามือเอารวันเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก การจ้างแรงงานจึงเข้ามามีบทบาทแทน

อย่างไรก็ตามการเลือกชนิดของพืชหลังนาในช่วงเวลาดังกล่าว ชาวบ้านสามารถเพาะปลูกควบคู่ไปกับการปลูกข้าวไว้กิน ตลอดจน

การกระจายชนิดพันธุ์ของพืชที่เข้ามา ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เทคนิควิธีการเพาะปลูกพืช และตลาดส่งออก ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ช่วยให้ชาวบ้านขยายช่องทางในการหารายได้ที่เพิ่มมากขึ้น เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชาวนาในพื้นที่ศึกษา เกิดขึ้นจากเงื่อนไขที่มากกว่าคำอธิบายของเจมส์ สก็อตต์ (James Scott) ได้อธิบายไว้ในงานศึกษา *The Moral Economy of the Peasant* ในเรื่องของ “ความมั่นคงแห่งการยังชีพ” (subsistence security) โดยชี้ให้เห็นถึงหลักคิดพื้นฐานในการตัดสินใจของชาวนาที่วางอยู่บนเหตุผลในการเลือกทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นจะคำนึงถึงการดำรงอยู่เพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว รวมทั้งการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันเป็นพื้นฐาน^๑ แต่เมื่อชาวนาไม่ได้ดำรงอยู่บนเงื่อนไขและบริบทที่เหมือนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพที่มีครอบครัวเป็นแกนกลางของการผลิต ไม่มีการใช้แรงงานอื่นนอกจากแรงงานในครอบครัว^๒ และการก้าวเข้าสู่การผลิตแบบทุนนิยมก็ได้ส่งผลให้ชาวนาต้องให้หลักเหตุผลในการปรับตัวภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่มีความใกล้ชิดกับตลาดซึ่งมีความเสี่ยง อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ของชาวนาจึงอยู่บนท่ามกลางการปรับตัวให้มีชีวิตที่ดีขึ้น และความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปของชาวบ้านในเรื่องของ “การทำนา” ที่เป็นเรื่องของความมั่นคงในชีวิต หรือ คนที่มีข้าวเต็มหลอม (ยุ่งข้าว) เป็นคนรวย ค่อยๆ หดความสำคัญลง โดยหันมาใช้มาตรฐานในเรื่องของการสะสมทุนที่เป็นเงินสดแทนและชาวบ้านมีความเป็นปัจเจกชนเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากเงื่อนไขของการดำรงอยู่ในสังคมที่ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยการผลิตในภาคเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในภาคเหนือเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว สืบเนื่องมาจากนโยบายระบบการศึกษาของรัฐบาลที่มีความหลากหลายมากขึ้น อย่างเช่นอาชีวศึกษาอุดมศึกษา และระบบการศึกษานอกโรงเรียน รวมทั้งการขยายตัวของสื่อสารมวลชน ทำให้

ชีวิตในชนบทผูกติดกับเมืองในทุกด้าน ตลอดจนแนวความคิดในการพัฒนาเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาของภาคเหนือได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาของแต่ละจังหวัดในภาคเหนือที่ต้องการขยายความเจริญสู่ท้องถิ่นให้แน่นหนาแน่นกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต¹⁰

อย่างไรก็ตามการปรับตัวภายใต้เงื่อนไขของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ของชาวบ้านศรีเตี้ยก็ไม่ได้เป็นไปในแนวทิศทางเดียวกัน หากแต่มีทั้งกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จและไม่สำเร็จบนพื้นฐานของทุนที่แตกต่างกันออกไป ดังเช่น ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินที่สามารถปลูกพืชต่างๆ ได้ผลดี ทั้งนี้เป็นเพราะทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ได้รับน้ำอย่างทั่วถึงตลอดฤดูกาลเพาะปลูก จึงเป็นกลุ่มที่สามารถหารายได้จากที่ดินทำกินที่ตนเองครอบครอง ด้วยการใช้น้ำส่วนหนึ่งปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนของตนในฤดูกาลทำนา และอีกส่วนหนึ่งอาจให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีที่ดินน้อยไม่เพียงพอต่อความต้องการเช่าที่ เพื่อเพาะปลูกข้าวหรือปลูกพืชหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวเพื่อขาย ซึ่งการเช่าที่เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจลักษณะนี้เจ้าของที่นาจะเรียกเก็บค่าเช่าเป็นเงินเสมอ ดังนั้นในช่วงเวลานี้ชาวบ้านที่สามารถเข้าถึงและครอบครองทุนได้มากกว่าย่อมเป็นผู้ที่สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่ดินที่ตนครอบครองให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดด้วยการเป็นเจ้าของนาเช่าและเรียกเก็บค่าเช่าทั้งที่เป็นผลผลิตและเงิน เพราะช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านต่างทำการผลิตในภาคเกษตรอย่างเข้มข้น

ส่วนในเรื่องของระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านศรีเตี้ยเมื่อก้าวเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวหลายประการ ได้แก่

ประการแรก การผลิตเพื่อค้าของชาวบ้านที่ต้องการแสวงหารายได้ในช่วงหลังนา ทำให้ชาวบ้านเข้าสู่วงจรของความสัมพันธ์แบบ

ทุนนิยมมากขึ้น ทั้งในแง่ของการกำหนดชนิดพันธุ์พืชในที่ดิน การพึ่งพาตลาดสินค้าเกษตรกรรม การผลิตที่ต้องใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ซึ่งระบบการผลิตดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบสนองตลาดมากกว่าการตอบสนองเพื่อการยังชีพของครอบครัวที่เคยเป็นมา กิจกรรมเพื่อตอบสนองตลาดเช่นนี้แทรกเข้าไปในกิจกรรมด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มเพื่อสร้างระดับความสัมพันธ์ภายในสังคมของชาวบ้าน รวมทั้งการสร้างเครือข่ายทางการค้าระหว่างชาวบ้านต่างหมู่บ้านและระหว่างนายทุนจากข้างนอกอีกด้วย การติดต่อสื่อสารและการเรียนรู้เทคโนโลยีการผลิตต่างๆ ของชาวบ้าน ส่งผลให้ช่องว่างของความเป็นเมืองและชนบทถูกบีบให้แคบลงด้วยระบอบทุนนิยมที่มีความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์มากกว่ามิติของการแลกเปลี่ยนสินค้า มีความคิดเรื่องต้นทุน กำไร ขาดทุนจากปัจจัยการผลิต และขยายไปในทุกมิติของวิถีชีวิต ทำให้เกิดสำนึกแบบปัจเจก ส่งผลให้วัฒนธรรมบริโภคค่อยๆ ขยายตัวเข้ามาในชุมชนเพิ่มมากขึ้น

ประการที่สอง สัดส่วนการผลิตเชิงพาณิชย์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการตัดสินใจของชาวบ้านในการปรับที่นา ที่สวนหอม และมาเป็นที่สวนลำไย ทำให้มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการเพิ่ม “มูลค่า” ให้กับที่ดิน ตลอดจนนโยบายสินเชื่อในภาคเกษตรกรรมที่ต้องการขยายพื้นที่และผลผลิตการเกษตรก็ยังคงเป็นตัวเร่งให้ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก กล่าวคือในช่วงเวลาประมาณต้น พ.ศ. 2500 มีการออกเอกสารสิทธิ์ใบ ส.ค.1 ในที่ดินที่ใช้ประโยชน์ต่อเนื้อและมีอาณาเขตแน่นอน โดยเริ่มให้ในที่ดินที่เป็นที่นาและที่บ้าน เป็นส่วนใหญ่ ต่อมาจึงมีประกาศออกโฉนดที่ดิน โดยต้องไปแจ้งผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน เพื่อให้ทางเจ้าหน้าที่ของอำเภอเข้ามารังวัด ในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. 2504 ผู้นำชุมชนประกาศให้เจ้าของที่ดินที่มีใบ ส.ค.1 ไปแจ้งออกโฉนดที่ดิน แต่คนที่ไปแจ้งก็มีจำนวนไม่มากนัก

เพราะกลัวเสียภาษี โดยเฉพาะที่ไร่ ซึ่งเป็นที่เข้าร่วมกันที่ไม่มีอาณาเขต และเจ้าของที่แน่นอน¹¹ และเมื่อที่ดินมีเอกสารสิทธิ์รับรองความเป็นเจ้าของสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนได้อย่างเสรี อีกทั้งยังสามารถใช้ค้ำประกันเงินกู้ในสถาบันการเงินได้ จึงมีเพียงคนที่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินเท่านั้นที่สามารถยื่นเรื่องขอกู้เงิน ส่วนกลุ่มชาวบ้านที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ดินจึงไม่สามารถเข้าถึงเงินกู้ในช่วงแรกได้

ประการที่สาม ระบบความสัมพันธ์ในระบบยังชีพลดน้อยลง ซึ่งได้แก่ หลักการตอบแทนกันที่เคยเป็นกลไกการมีส่วนร่วม การระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือในเรื่องของการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งต้องอยู่ภายใต้การจัดการร่วมกันของชุมชน ตัวอย่างเช่น การใช้ น้ำในระบบเหมืองฝายที่มีความสำคัญในการจัดการน้ำเข้าที่นา แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของชนิดพันธุ์พืชก็ส่งผลให้ความต้องการใช้น้ำของชาวบ้านที่มีความต่างในเรื่องของระยะเวลาและปริมาณน้ำที่ใช้ทำการเกษตร สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้ความเป็นชุมชนของชาวบ้านถูกแทนที่ด้วยความเป็นปัจเจกมากยิ่งขึ้น ตลอดจนเรื่องของแรงงานที่เคยอยู่ในระบบการแลกเปลี่ยนแบบเอามื้อเอารวันก็ล่มสลาย เมื่อแรงงานกลายเป็นต้นทุนที่มีมูลค่าและมีข้อจำกัดในเรื่องของจำนวนแรงงานวัยหนุ่มสาวที่ลดลง ภายในครัวเรือนที่ลดน้อยลงขาดแคลน และความต้องการแสวงหารายได้จากแรงงานแบบปัจเจกมากขึ้น ตลอดจนการสูญเสียการพึ่งพาตนเองในเรื่องของ “ข้าว” ที่เคยผลิตและใช้บริโภคในครัวเรือน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากต้องพึ่งพาซื้อสินค้าเพื่อการบริโภคมากขึ้น และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อที่นาทั้งหมดกลายเป็นที่สวนลำไย

การเปลี่ยนแปลงในการใช้ประโยชน์ที่ดิน: จากที่นาสู่ที่สวนลำไย

ในช่วงปี พ.ศ. 2523 บ้านศรีเตี้ยเริ่มประสบปัญหาการทำสวนหอมที่เป็นรายได้หลักหลังการทำนา โดยเฉพาะเรื่องของโรคและแมลงที่เป็นศัตรูพืชที่ดูเี่ยวจากสารเคมี เนื่องจากการใช้ที่ดินติดต่อกันเป็นเวลานาน รวมทั้งปัญหาของราคาผลผลิตที่ตกต่ำลง ขณะเดียวกันต้นทุนทำการผลิตที่มีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านจึงหันไปลงทุนกับพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ คือ “ลำไย” ที่สามารถแก้ไขปัญหาในเรื่องของภาวะหนี้สินและเป็นแหล่งรายได้ที่มีราคาสูงในช่วงเวลานั้น จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาพบว่า การเข้ามาของลำไยในช่วงแรกนั้นเป็นพันธุ์กะโหลก ซึ่งมีเม็ดใหญ่และเนื้อบางจากนั้นลำไยก็เข้ามามีบทบาทในฐานะพืชเศรษฐกิจที่เป็นรายได้หลักของชาวบ้านอย่างแนบแน่น โดยสามารถแบ่งช่วงเวลากการเข้ามาของลำไยในบ้านศรีเตี้ยได้ดังนี้

ระลอกที่หนึ่ง ลำไยเข้ามาครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2497 โดยมีคนจากบ้านหนองช้างคืน¹² จังหวัดลำพูน นำพันธุ์เข้ามาขาย เป็นพันธุ์อีแห้ว พื้นที่เริ่มปลูกแรกๆ เริ่มจากทางบ้านห้วยสะเหละ กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านมักปลูกแซมบนพื้นที่นาในช่วง พ.ศ. 2501-2502 การปลูกลำไยในช่วงแรกนั้นกว่าจะให้ผลเก็บเกี่ยวขายได้เกือบสิบปี ส่วนใหญ่ปลูกกันมากในที่สูงที่ดอนทำนาไม่ได้

ระลอกที่สอง ช่วงปี พ.ศ. 2511-2512 เป็นช่วงเวลาที่ผลผลิตจากการปลูกในระลอกแรกให้ผลผลิตใหม่ๆ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวราคาลำไยในตลาดสูงมากจึงส่งผลให้ชาวบ้านในที่ดอนหันมาปลูกลำไยกันมากขึ้น เนื่องจากราคาลำไยดีถึง 15-20 บาท แต่ชาวบ้านบางคนก็เลือกปลูกพืชระยะสั้นมากกว่า คือ หลังเกี่ยวข้าวก็ปลูกหอม กระเทียม อย่างไรก็ตามก็เกิดแรงงานรับจ้างที่ผันตัวเองเข้าไปเก็บลำไยในสวนที่ขาดแคลนแรงงาน

ระลอกที่สาม ช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. 2534 เป็นช่วงที่ราคา ลำไยที่ขายตามท้องตลาดได้ราคาดี บางปีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 80 บาท รวมถึงภาวะแม่น้ำลี้แห้งขอดและฝนมาช้ากว่าทุกปีทำให้การทำ นานั้นไม่คุ้ม

“กว่าจะได้เริ่มลงกล้า ก็เดือนกันยายน ตุลาคม บางทีออก พรรษาแล้วยังปักกล้ากันอยู่ก็มี น้ำลี้มาช้า น้ำไม่ค่อยมี รวงข้าวแก่ ไม่โต ไม่คุ้มค่า”¹³

ชาวบ้านจึงหันมาปลูกลำไยในที่นาและที่สวนกันเพิ่มมากขึ้นจน ปัจจุบันนี้บ้านศรีเตี้ยเลิกปลูกข้าวอย่างถาวร การเปลี่ยนแปลงของ ชาวบ้านในช่วงเวลานี้ถือว่าเป็นการเปลี่ยนการใช้พื้นที่ทางการเกษตร อย่างมาก จากเดิมพื้นที่มีไว้สำหรับการปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทาง อาหาร แต่เมื่อการลงทุนในการปลูกข้าวที่ต้องเสี่ยงกับภาวะขาดแคลนน้ำ ชาวบ้านจึงตัดสินใจ “เอาที่สวนทับที่นา” ทั้งนี้เนื่องจากมองเห็นช่องทาง การสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงินหลักหมื่น และถึงแม้จะต้องซื้อข้าวกิน แต่ก็ คุ้มค้ายังมีเงินเหลือให้เก็บ กระบวนการคิดและตัดสินใจของชาวบ้านส่วน ใหญ่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการแก้ไขปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องการ ความมั่นคงทางการเงินมากกว่าที่นา ซึ่งในอดีตเคยเป็นตัวชี้วัดระดับ ความเป็นอยู่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของ น้ำแม่ลี้ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ

ผลสืบเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงที่มาจากการขยายตัวแบบ พาณิชยและการขยายอำนาจรัฐที่เข้าไปควบคุมการใช้ทรัพยากรทั้ง ทางตรงและทางอ้อม ได้ส่งผลให้ชาวบ้านมีการตอบสนอง เคลื่อนไหว ต่อรองตามสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงเพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้น และการ เปลี่ยนแปลงจากที่นาเป็นที่สวนลำไยก็เป็นอีกหนึ่งลักษณะการปรับตัว ของชาวบ้านที่ได้ส่งผลกระทบต่อการปรับตัวในภาคเกษตรกรรมทั้งใน

เรื่องของแรงงาน การประกอบอาชีพ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในเรื่องของแรงงานที่ต้องปรับตัวอย่างมากเมื่อที่ดินที่ในอดีตเคยใช้เป็นทีนาและสามารถปลูกพืชหลังนาที่หลากหลาย เช่น ยาสูบ หอมแดง กระท่อม กะหล่ำปลี ฯลฯ ต้องกลายเป็นที่สวนลำไยทั้งหมด แต่การเปลี่ยนแปลงในทีนาก็ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันแต่ต้องใช้ระยะเวลา นานกว่าสิบปีในกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากทีนาเป็นที่สวน ดังนั้นเจ้าของที่ดินจึงปรับเปลี่ยนในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และระหว่างรอต้นลำไยเติบโตให้ผลผลิตซึ่งต้องใช้เวลากว่า 5 ปี ชาวบ้านจะปลูกพืชผักสวนครัวตามช่องว่างระหว่างต้นลำไย ส่วนชาวบ้านที่ไม่มีทีนา ได้รวมตัวกันทำนาในหมู่บ้านใกล้เคียง และเมื่อที่สวนลำไยในบ้านศรีเตี้ยสามารถให้ผลผลิตก็เข้ามารับจ้างในที่สวนลำไยอีกทางหนึ่ง

จากบริบทการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่ผ่านมาของบ้านศรีเตี้ยที่เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพ มาสู่การทำเกษตรเพื่อการค้าในช่วงทศวรรษ 2500 ทำให้มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการเพิ่ม “มูลค่า” ให้กับที่ดิน รวมทั้งการสร้างเครือข่ายทางการค้าระหว่างชาวบ้านต่างหมู่บ้านและระหว่างนายทุนจากข้างนอกอีกด้วย นอกจากนี้ระบบการผลิตแบบที่สวนลำไยได้ส่งผลต่อรูปแบบและวิธีการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะในเรื่องของการจัดสรรที่ดิน ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตและให้ความสำคัญต่อหลักประกันความอยู่รอด “เยียะข้าวไว้กิน” กล่าวคือ การถือครองที่ดินมีความสำคัญต่อการผลิตของชาวบ้านตลอดจนเป็นช่องทางของชาวบ้านบางกลุ่มที่มีที่ดินจำนวนมากในการสะสมทุน เช่น การให้เช่าที่นาของตน ในลักษณะทำนาผ่า¹⁴ หรือเก็บเป็นเงินสด แต่ต่อเมื่อรูปแบบการผลิตของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปหลายรูปแบบ ได้แก่ การปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก แล้วปลูกพืชอายุสั้นอื่นๆ ที่เป็นพืชเศรษฐกิจหลังฤดูการทำนา โดยชาวนาจะเลือกปลูกพืชที่ขายได้ราคาดี

ในปีที่ผ่านมา การขยายหรือลดจำนวนพื้นที่การเพาะปลูก รวมทั้งการเลือกชนิดพันธุ์ที่ต้องการเพาะปลูกของชาวบ้านต่างขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของราคาตลาดเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามก่อนช่วงเวลาการปรับที่นาเป็นที่สวนลำไย การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้าน ยังมีความสามารถในการตัดสินใจรูปแบบการผลิตของตน และสร้างความมั่นคงของตนเองได้ด้วยการปลูกข้าวเหนียวเพื่อการบริโภค อีกทั้งยังสามารถปรับเปลี่ยนลักษณะรูปแบบวิธีการจัดสรรที่ดินของตนตามข้อได้เปรียบ อย่างเช่น การใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชหลังนาของชาวบ้านที่มีที่ดินขนาดเล็ก สามารถปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกันได้เพื่อประกันความเสี่ยงในเรื่องของราคาหรือชาวบ้านบางคนเลือกที่จะเก็บข้าวที่ตนเองปลูกไว้กินตลอดปี ขณะที่บางครัวเรือนขายข้าวนาปีของตน และนำเงินที่ขายได้ไปลงทุนทำสวนหอมต่อไป เพราะคิดว่าการซื้อข้าวกินสะดวกกว่า เนื่องจากไม่ต้องนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีตามบ้าน แต่ก็มีบางกลุ่มที่ขายหลังนา โดยให้คนอื่นเช่าที่ดินทำการผลิตบนที่นาของตนหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว แทนที่จะลงทุนปลูกพืชหลังนาเอง อีกทั้งยังสามารถใช้แรงงานที่ว่างจากการใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนเองไปรับจ้างที่อื่น

ต่อมาภายหลังปี พ.ศ. 2526¹⁵ เป็นต้นมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเรื่องของพืชเศรษฐกิจที่เข้ามาในชุมชน ได้แก่ การขยายพื้นที่ของสวนลำไย แต่ว่าการปรับเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนลำไยของชาวบ้านศรีเตี้ยไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กันทั้งหมด หากแต่ใช้ระยะเวลานานกว่าสิบปีในการปรับที่นาเป็นที่สวนลำไยทั้งหมด ตลอดจนระยะเวลาในการปลูกลำไยที่ต้องใช้เวลาประมาณ 5-7 ปี ถึงจะสามารถเก็บผลผลิตครั้งแรกได้ และต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนลำไยทั้งหมด ได้ส่งผลให้รูปแบบการใช้ที่ดินของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เนื่องจากที่ดินที่ครั้งหนึ่งเคยสามารถทำการผลิตได้ตามฤดูกาลเพาะปลูกกลายมาเป็นที่สวนลำไย ซึ่งเป็นรูปแบบการใช้ที่ดินอย่างถาวร เนื่องจากลำไยเป็นไม้

ผลเริ่มต้นที่สามารถให้ผลผลิตได้นานหลายสิบปี

รวมทั้งการปรับตัวของแรงงานที่ต่างแสวงหาช่องทางในการหารายได้ทั้งในภาคเกษตรกรรม คือ เป็นแรงงานรับจ้างในที่สวนลำไย ตลอดจนการปรับเปลี่ยนอาชีพที่มีความหลากหลายมากขึ้น ได้แก่ นายหน้าเหมาสวนลำไย เจ้าของเลี้ยงมัดหอม เลี้ยงหมู รับจ้างทั่วไป เป็นต้น

ยุทธศาสตร์ของชาวบ้านภายใต้เงื่อนไขของที่สวนลำไย

การปรับเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนลำไย ที่ดำเนินไปบนเงื่อนไขของการใช้ที่ดินแบบถาวร และมีข้อจำกัดในเรื่องของลักษณะการใช้ที่ดิน เนื่องจากลำไยเป็นไม้ผลยืนต้น ที่มีอายุการเก็บเกี่ยวยาวนาน (Long-term investment) เฉลี่ย 15-20 ปี จึงส่งผลให้การแสวงหารายได้จากกระบวนการผลิตในที่ดินไม่สามารถแสวงหาจากช่องทางอื่นบนที่ดินของตนเองได้ นอกจากรอรายได้จากที่สวนลำไยเท่านั้น (หนึ่งปีต่อครั้ง) จึงส่งผลให้การปรับตัวของชาวบ้านไม่ได้วางอยู่บนเงื่อนไขการชั้วัดกันได้ด้วยขนาดการถือครองที่ดินเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ ขนาดการถือครองที่ดินเป็นเพียงเงื่อนไขประการหนึ่งเท่านั้นที่ผลักดันไปสู่การปรับตัวในเรื่องการใช้ที่ดิน หากแต่มีมิติและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงประการอื่นด้วยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางยุทธศาสตร์ที่ต่างกัน ได้แก่

ประการที่หนึ่ง เงื่อนไขของทุน ซึ่งหมายความรวมถึงทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ที่เป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่ง ดังเช่น กรณีของการจ้างแรงงานในที่สวนลำไย ที่เป็นไปในลักษณะเครือญาติหรือคนรู้จัก แบบเอามื้อเออาวัน โดยที่เจ้าของที่สวนลำไยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงาน แต่มีความผูกพันในเรื่องของการเอามื้อเออาวันที่ต้องไปเป็นแรงงานในช่วงเวลาเก็บ

ลำไยของแรงงานที่มาช่วยในที่ดินของตนเอง หรือ การจ้างแรงงานใน หมู่เครือญาติอาจมีอัตราจ้างที่ถูกกว่าอัตราจ้างคนอื่นทั่วไป

ประการที่สอง เจื่อนไชของระบบการจัดการน้ำ เพราะ เนื่องจาก ี่มีความสัมพันธ์กับการใช้ที่ดินในภาคเกษตรกรรมและพืชที่ปลูกใน ที่ดิน กล่าวคือ ลำไยเป็นพืชที่ต้องการน้ำมากและติดต่อย่างสม่ำเสมอเป็นบางช่วงเวลา โดยเฉพาะในช่วงหลังออกผลขนาดเล็กจนถึง ระยะเวลากำลังเจริญเติบโต ตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนกรกฎาคม ก่อน ฤดูเก็บเกี่ยว

ดังนั้นความต้องการใช้น้ำในที่ดินลำไยจึงมีปริมาณมากในช่วง เวลาดังกล่าว จึงนำไปสู่เจื่อนไชของการจัดการน้ำในที่ดินลำไยที่มี ความสำเร็จจากการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นระบบการ จัดการน้ำแบบจารีตชุมชนในที่นาของชาวบ้าน มาเป็นการจัดการน้ำ เชิงปัจเจกมากขึ้นตามการขยายที่ดินลำไยของชาวบ้านศรีเตี้ย โดย ชาวสวนลำไยจะนิยมขุดบ่อบาดาลในที่ดินของตนเองเพื่อสร้างความ มั่นคง หรือเพื่อแก้ไขปัญหาระบบการรดน้ำแบบชุมชนที่ไม่สามารถ ตอบสนองความต้องการใช้น้ำ และไม่มีความมั่นคงหรือไม่ไว้วางใจต่อ ระบบการจัดการน้ำแบบเดิม

ประการที่สาม เจื่อนไชของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับเมือง ี่สามารถสร้างโอกาสและช่องทางแสวงหารายได้อื่น เนื่องจากว่า การ เก็บเกี่ยวลำไยสามารถทำได้ปีละหนึ่งครั้งเท่านั้น ชาวบ้านจึงพยายาม แสวงหารายได้จากทางอื่นจากการว่างงานในที่ดินของตน ทั้งนี้ก็เพื่อ สามารถนำรายได้จากแหล่งอื่นมาใช้จ่ายในที่ดินลำไย และดำรงวิถีชีวิต แบบชาวสวนลำไยในที่ดินของตนเอง ดังจะเห็นได้จากการเกิดอาชีพที่ หลากหลายมากขึ้นของชาวสวนลำไย ที่เป็นแรงงานรับจ้างในละแวก บ้านศรีเตี้ย เช่น รับจ้างเกี่ยวข้าว รับจ้างถนอมหอม หรือชาวบ้านบาง

รายก็สามารถปรับเปลี่ยนแรงงานของตนเองในนอกภาคเกษตรกรรม เช่น แรงงานก่อสร้าง ช่างเขียนลายไทย หรือแรงงานรับจ้างในเขตเมือง เป็นต้น

การขยายกรรมสิทธิ์และความขัดแย้งในการจัดการที่ดิน ระหว่างรัฐ ชาวบ้าน และนายทุน

ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยการกำกับของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเวลากว่า 40 ปี ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยหลายด้านในปัจจุบัน ปัญหาด้านชนบทและการเกษตรก็เป็นปัญหาหนึ่ง จากผลพวงของการพัฒนาโดยใช้เกษตรกรรมเป็นฐานให้กับการเติบโตในภาคเมือง ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ภายหลังจากเกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนการผลิตเพื่อขายและปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยการสนับสนุนจากรัฐ ทำให้เกษตรกรจำนวนมากต้องประสบปัญหาการขาดทุนและหนี้สินจำนวนมาก เนื่องจากไม่สามารถควบคุมอำนาจการตัดสินใจของตนเอง แต่ชาวบ้านกลับต้องผลิตตามเงื่อนไขของราคาและกลไกตลาด ตลอดจนสภาวะการขาดแคลนที่ดินทำกินและไม่เพียงพอต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรมก็เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมและกระบวนการกลายเป็นเมืองของสังคมเกษตรกรรมภาคเหนือส่งผลให้บ้านศรีเตี้ยเกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นโดยเฉพาะที่ดิน โดยรัฐพยายามขยายระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกในที่ดินให้แก่ชาวบ้าน ดังเห็นได้จากการอนุมัติให้กรมที่ดินดำเนินการจัดการ “โครงการจัดการที่ดินผืนใหญ่บ้านโฮ้ง – ป่าซาง (หนองปลาชวย) จังหวัดลำพูน” ในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2509-2513 ต่อมาในปี พ.ศ. 2527 ทางกรมที่ดินก็มีโครงการเร่งรัดออกโฉนดที่ดินให้กับเกษตรกรทั่วประเทศ เพื่อสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดินให้แก่เกษตรกร ภาย

ใต้ “โครงการพัฒนากรรมที่ดินและเร่งรัดออกโฉนดที่ดินทั่วประเทศ” ให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลา 20 ปี (พ.ศ. 2528-2547) แต่ในระหว่างการดำเนินงานตามโครงการของรัฐ ได้เกิดกรณีความขัดแย้งในเรื่องของการออกโฉนดทับที่สาธารณะประโยชน์ของบ้านศรีเตี้ย โดยในช่วงเวลาพ.ศ. 2533-2534 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการขยายความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ และการประสบปัญหาในเรื่องของการเก็งกำไรในที่ดิน ประกอบกับความต้องการใช้ที่ดินของชาวบ้านมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ชาวบ้านต้องเผชิญกับสภาวะความขัดแย้งในการเข้าใช้ประโยชน์และระบบกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินระหว่างชาวบ้าน รัฐและนายทุน และเป็นปัจจัยผลักดันให้บ้านศรีเตี้ยเข้าร่วมเป็นสมาชิก “ปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” กับสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ในปี พ.ศ. 2542 โดยการรวมตัวของชาวบ้านที่เข้าร่วม “ปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” เป็นเสมือนแนวทางการแก้ไขปัญหของชาวบ้านในการแสวงหาพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งในประเด็นนี้มีการศึกษาหลายงานที่อธิบายมูลเหตุและแรงจูงใจของชาวบ้านที่เข้าร่วมเครือข่ายปฏิรูปที่ดิน โดยข้อค้นพบของงานศึกษาเป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ การโยงคำอธิบายในเรื่องของปฏิบัติการในการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ดำเนินไปเพื่อปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจของชาวบ้านและอธิบายความหมายของที่ดิน “ที่แพะ” ว่ามีความหมายมากกว่าการเป็นปัจจัยการผลิต หากแต่ยังขยายความหมายรวมถึงต้นทุนทางสังคมของชุมชน แต่ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในประเด็นนี้ กลับพบว่าการใช้พื้นที่ หลังการเข้าร่วมปฏิรูปที่ดินโดยชุมชนของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนนั้นมีเงื่อนไขและบริบทที่น่าสนใจในการเลือกตัดสินใจและรูปแบบการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยชาวบ้านได้เปลี่ยนความหมายที่ดินใหม่ ไม่ได้ยึดตามหลักการใช้ “ป่าแพะ” แบบดั้งเดิม หากแต่ลักษณะการใช้ที่ดินในแปลงปฏิรูปของเครือข่าย “ปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” แบ่ง

ออกเป็นสองลักษณะ คือ ที่ดินที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน (ส่วนรวม) และที่ดินที่จัดสรรให้แก่สมาชิกเชิงปัจเจก (ส่วนตัว) จากลักษณะการใช้ที่ดินดังกล่าว ได้นำมาสู่ปัญหาการใช้ที่ดินของชาวบ้านในช่วงเวลาต่อมา กล่าวคือ เนื่องจากเปลี่ยนแปลงในการใช้ที่ดินป่าแพะที่ตอบสนองความต้องการในเรื่องของพืชพาณิชย์ที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นในปัจจุบันนั้น เปรียบเสมือนการขยายพื้นที่ทำการผลิตของตนเองที่วางอยู่บนเงื่อนไขและข้อจำกัดของทุน ดังนั้นจึงมีทั้งกลุ่มที่สามารถประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จจากการทำการผลิตในรูปแบบนี้ ดังเห็นได้จากจำนวนเจ้าของที่ดินในแปลงปฏิรูปลดจำนวนลง กล่าวคือ เจ้าของที่ดินที่เคยดำเนินงานในที่ดินแปลงที่ปฏิรูปกันเมื่อ พ.ศ. 2541 จากเดิมผู้ถือครองที่ดินจำนวน 580 ครัวเรือน ลดจำนวนลงเหลือ 310 คน ที่เป็นเจ้าของที่ดินในแปลงปฏิรูป เนื่องจากมีการซื้อขายเปลี่ยนมือของข้าวของที่ดินเดิม อย่างเช่น บางคนก็ซื้อที่ดินเพิ่มอีก 4 แปลง ก็กลายเป็นว่าจากชื่อเจ้าของที่ดินที่เคยมีจำนวน 4 คน ลดลงเหลือ 1 คน เป็นต้น และในจำนวนรายชื่อเจ้าของที่ดินทั้งหมด 310 คน แยกออกเป็นคนในบ้านศรีเตี้ย จำนวน 250 คน และคนนอกเขตบ้านศรีเตี้ยจำนวน 60 คน¹⁶ ซึ่งเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีพื้นฐานทางความคิดในเรื่องของการให้ความหมายต่อที่ดินแปลงปฏิรูปที่แตกต่างกัน ทั้งในมุมมองของชาวบ้านแต่ละกลุ่มและกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ดังนั้นหากแนวทางการดำเนินปฏิรูปที่ดินสามารถกำหนดเป็นแนวทางที่ใช้ได้จริงในอนาคตแล้วนั้น ต้องคำนึงถึงวิธีการและกฎเกณฑ์ในการยึดถือปฏิบัติที่ช่วยให้เกิดการกระจายที่ดินอย่างเป็นธรรมและรอดพ้นจากการครอบครองของนายทุนหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้ามาสอดแทรกผลประโยชน์ท่ามกลางสภาวะของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมในโลกปัจจุบัน อีกทั้งจำเป็นต้องทำความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ดังเช่นในกรณีของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินโดยชุมชนเพื่อให้

เห็นถึงความไม่สม่ำเสมอและความสามารถในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้กระทำทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางความคิดในการเลือกตัดสินใจของชาวบ้านที่ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนไปตามปัจจัยแวดล้อมทางเศรษฐกิจทุนนิยมและความขัดแย้งในเรื่องการใช้ที่ดินที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของชาวนา/เกษตรกร

เมื่อพิจารณาจากผลการศึกษา เห็นได้ว่า การปรับตัวของชาวบ้านในภาคเกษตรกรรม ท่ามกลางการขยายตัวของระบบทุนนิยมและภาคอุตสาหกรรม ส่วนหนึ่งส่งผลให้ชาวบ้านกลายเป็นเกษตรกรที่ยังคงทำการผลิตในที่ดินของตนเอง แต่อีกส่วนหนึ่งได้แสวงหาช่องทางที่หลากหลายในกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในภาคเกษตรกรรม และ นอกภาคเกษตรกรรม อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ได้มียุทธศาสตร์และวิธีการในการปรับตัวที่หลากหลายในการประกอบอาชีพ เพื่อเป็นหลักประกันในการดำรงชีพ ที่ไม่ได้พึ่งพาอาชีพใดอาชีพหนึ่งเป็นหลักเพียงอย่างเดียว

การอธิบายเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวกับการปรับตัวของชาวนาที่ผ่านมาสามารถแบ่งการอธิบายออกเป็นสามประเด็นหลักๆ ได้แก่

ประเด็นที่หนึ่ง การถกเถียงเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวกับการอธิบายภาพของสังคมชาวนาของ เจมส์ สก็อตต์ (Scott, J.C: 1976) ที่ถือความมั่นคงในชีวิตเป็นหลัก โดยมีแนวคิดพื้นฐานที่ว่า “ทำอย่างไรจึงไม่อดตาย” (safety-first principle) โดยเสนอว่าในวัฒนธรรมของชาวนานั้นมีหลักยึดถือกันอยู่ 2 ข้อ คือ สิทธิที่จะมีพอกิน (right to subsistence) และการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) โดยหลักยึดของชาวนาในเรื่องสิทธิพอกินมีพอกิน ส่งผลถึงการตัดสินใจเชิงเศรษฐกิจของ

ชาวนาโดยอธิบายถึงมูลเหตุจูงใจในการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ซึ่งอยู่ภายใต้กระบวนการวิเคราะห์ตามแนว เศรษฐศาสตร์เชิงสำนึก (Moral economy) ของชาวนา แต่กรอบคิดทางทฤษฎีนี้ก็ได้รับการตอบโต้จาก ชามวล พอปกิน (Popkin, S.L: 1979) มองว่าชาวนาเป็นเหมือนมนุษย์คนอื่นๆ ที่ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุด และมีเหตุผลในการเลือกตัดสินใจตามตรรกะการลงทุนเป็นพื้นฐาน ดังนั้นการเน้นความสำคัญของสิทธิการพอมีพอกินมากจนทำให้ละเลยเรื่องของความขัดแย้งและผลประโยชน์ส่วนตัวกับส่วนรวม พอปกิน เสนอว่าชาวนาใช้หลักเหตุผล (rational) ในการตัดสินใจระดับบุคคล เพื่อการปรับตัวภายใต้ระบบความสัมพันธ์และสถาบันทางสังคมต่างๆ จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งให้เห็นถึงรูปแบบของการปรับตัวชาวนาหรือเกษตรกรที่ไม่ได้ดำเนินบนตรรกะวิถีคิดเรื่องของความพอมีพอกินภายในครัวเรือนเท่านั้น หากแต่การปรับตัวของชาวบ้านที่มีลักษณะก้าวเข้าสู่ระบบตลาดทุนนิยมของชาวบ้านมากขึ้นเรื่อยๆ นั้นได้ส่งผลต่อเป้าหมายของการดำรงชีพแบบดั้งเดิมได้ล่มสลายลงไป โดยชาวนาพยายามแสวงหาผลประโยชน์จากระบบทุนนิยมที่เข้ามา ดังเช่นการปรับตัวในเรื่องของพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ได้แก่ ลำไย ซึ่งสามารถเปิดช่องทางและโอกาสทางรายได้ให้สามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานการตัดสินใจของตนเองได้อย่างเสรีมากกว่าระบบการผลิตรูปแบบเดิมซึ่งเห็นได้ว่ามีชาวบ้านบางกลุ่มสามารถสะสมทุนได้ในช่วงเวลานี้ แต่อย่างไรก็ตามการปรับตัวของชาวนาไปสู่ชาวสวนลำไยของบ้านศรีเตี้ยก็มีทั้งที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ เงื่อนไขของทุน ระบบการจัดการน้ำ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับเมือง

ประเด็นที่สอง เรื่องของปัญหาในการพัฒนาชนบท ที่มีความแตกต่างของกรอบคิดในการอธิบายสภาพของชนบท ในช่วงแรกเป็นการ

อธิบายภาพของชนบทในบริบทของการพัฒนา โดยให้ความหมายต่อชนบทว่าเป็นพื้นที่ที่มีความจำเป็นที่จะต้องเร่งพัฒนาให้เกิดความเจริญทั้งในด้านของสิ่งสาธารณูปโภค และความเจริญด้านอื่นๆ ที่กระจายเข้าสู่พื้นที่ชนบท โดยใช้การอธิบายแบบเก่าที่มองชนบทหรือชาวนาในลักษณะโดดเดี่ยว หยดนิ่ง มีลักษณะระบบการผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นแนวคิดของกระแสการพัฒนาชนบทภายใต้กรอบคิดว่าชนบทเท่ากับ “โง่จน เจ็บ”

ต่อมาในช่วงหลังเริ่มมีความพยายามของกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์คือ ใช้มิติเรื่องของเวลา และหลักฐานท้องถิ่น ในการศึกษาพัฒนาการและสภาพเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะในภาคเกษตรและชนบท โดยใช้กรอบความคิด วิธีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production) ของมาร์กซ์ ตามความเห็นของฉัตรทิพย์ นาถสุภา¹⁷ ถือว่าหมู่บ้านเป็นหน่วยการผลิตพื้นฐานของ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ มีการถือกรรมสิทธิ์ร่วมกัน และมีการผลิตแบบยังชีพ ที่ประกอบด้วยเกษตรกรรมและหัตถกรรมอยู่ด้วย ให้ความสนใจกับบ้านและหมู่บ้านในฐานะที่เป็นหน่วยสำคัญในการวิเคราะห์และพัฒนาเศรษฐกิจภายในชุมชน โดยภาพส่วนใหญ่ที่ออกมาของงานเขียนกลุ่มนี้มักนำเสนอภาพในทางบวกอยู่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืนยันความคงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนภายในชุมชนท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบการผลิต และพึ่งพากันเองภายในหมู่บ้าน

งานวิชาการในกลุ่มนี้เป็นงานที่แสวงหาคูณค่าของชุมชนเพื่อต่อต้านกับวาทกรรมแบบดั้งเดิมที่มองชนบทว่า โง่ จน เจ็บ ความพยายามทำความเข้าใจต่อชนบท โดยมองถึงพลังชุมชนที่ชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาของตนเองได้ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่อง

“วัฒนธรรมชุมชน” ที่ได้อธิบายการขยายตัวของอำนาจรัฐและทุนนิยมที่เข้ามากระทบต่อระบบการผลิตภายในหมู่บ้านนั้นว่าเป็นการครอบงำจากภายนอกแต่ไม่สามารถครอบงำจิตใจได้สำนึกของชาวบ้านได้และไม่สามารถทำลายโครงสร้างการผลิตแบบดั้งเดิม โดยดูจากระบบการผลิตที่ยังคงพอยังชีพและมีเครือข่ายที่เหนียวแน่นภายในชุมชน

อย่างไรก็ตามกระแสทางความคิดทั้งสองไม่ว่าจะเป็นการมองชนบทว่า “โง่ จน เจ็บ” หรือ ความคิดที่เน้นความเป็นหนึ่งเดียวของ “วัฒนธรรมชุมชน” ไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงสภาพชนบทที่มีความสลับซับซ้อน เนื่องจากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษายืนยันต่อแนวคิดและความเป็นจริงที่ว่า สังคมชนบทไม่ใช่สังคมเกษตรกรรมอย่างเดียวยิ่งต่อไป กล่าวคือ ครุฑเรือนที่ทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว นั้นได้สูญสลายไปและพยายามผลักดันแรงงานบางส่วนออกนอกภาคเกษตรกรรม ดังเห็นได้จากจำนวนแรงงานคนหนุ่มสาวในพื้นที่ศึกษามีจำนวนน้อยมาก เนื่องจากว่าออกมาทำงานนอกภาคเกษตรกรรม เช่น นิคมอุตสาหกรรม รัฐบาล และอื่นๆ เพื่อหารายได้เข้าสู่ครุฑเรือนของตนเอง ดังนั้นการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรม จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องขยายกรอบคิดในการศึกษาให้มีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงที่มีความใกล้ชิดกับทุนนิยมที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

ประเด็นที่สาม การนำเสนอภาพการปรับตัวของสังคมชาวนาที่มีความ “หลากหลายและยืดหยุ่น” (ยศ สันตสมบัติ, 2546) โดยศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชาวนาเพื่อรองรับการผลิตเชิงพาณิชย์ การพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยวางแนวคิดของงานศึกษาจากการปะทะของเศรษฐกิจสองระบบคือ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยค้นพบว่าในสังคมชาวนาภาคเหนือชาวบ้านพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและประกอบอาชีพในรูปแบบ

แบบที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยไม่เน้นการพึ่งพากิจกรรมหรืออาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งจำเพาะเจาะจง เห็นได้ว่า งานศึกษาของยศ พยายามที่จะเสนอกระบวนการทัศน์ในการอธิบายชุมชนชาวนาภาคเหนือในสภาวะการณ์และเงื่อนไขของปัจจุบันที่ การผลิตในภาคเกษตรกรรมเริ่มมีความสำคัญลดลงอย่างรวดเร็ว การทำงานรับจ้างกลายเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของชาวบ้านและความเป็นชาวนามีรูปแบบและสถานภาพที่หลากหลาย ยืดหยุ่นและสิ้นไหลมากขึ้น ทั้งในด้านของบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรแรงงานข้ามชาติ ฯลฯ ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้นนี้ ที่ดินและระบบการผลิตเพื่อยังชีพไม่อาจอธิบายอัตลักษณ์อันซับซ้อนของชาวนาได้อีกต่อไป เส้นแบ่งพรมแดนระหว่างชาวนาและชาวชนบทอื่นๆ เริ่มจางหาย หรือมีความคลุมเครือมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการผลิตเพื่อยังชีพของชาวนาเริ่มลดลง แต่การผลิตเพื่อการค้าหรือการรับจ้างนอกภาคเกษตรเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้น

บทสรุปและส่งท้าย

ข้อค้นพบจากการศึกษานี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับข้อเสนอในงานศึกษาของยศ ภายใต้ความหมายของการปรับตัวที่หลากหลายและยืดหยุ่น พบว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้ครอบงำระบบเศรษฐกิจชุมชนในภาคเกษตรกรรมอย่างสิ้นเชิง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ยุทธศาสตร์การปรับตัวของชาวบ้านนั้นผันแปรไปตามตรรกะของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านวางอยู่บนการตัดสินใจภายใต้แรงจูงใจทางการผลิต โดยคำนึงถึงเรื่องของการคิดคำนวณเรื่อง ผลกำไร - ขาดทุน เป็นหลัก ตลอดจนการใช้อรรถประโยชน์จากทรัพยากรของตนเอง ในการแสวงหาช่องทางและรายได้ให้แก่ครัวเรือน

ทั้งนี้เนื่องจากในสภาวะการณ์ปัจจุบันที่ครัวเรือนมีความจำเป็นที่ต้องการใช้เงินตราในการดำรงชีพ

ในขณะที่เดียวกันการทำเกษตรเพื่อการค้าไม่สามารถสร้างรายได้ที่มากเพียงพอต่อความต้องการ หรือการลงทุนบางครั้งก็ไม่คุ้มต้นทุนการผลิต ส่งผลให้ครัวเรือนต้องแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย โดยงานที่ทำจะสัมพันธ์กับรอบฤดูกาลในการทำการเกษตรกรรมและวงจรชีวิตของครอบครัวที่เป็นตัวกำหนดแรงงานและความจำเป็นในการบริโภค และพบว่าชาวบ้านมีความกล้าเสี่ยงในการลงทุนในเรื่องผลตอบแทน และมีความมั่นใจมากขึ้นหากได้รับผลตอบแทนที่พอใจ นอกจากนั้นชาวบ้านสามารถหาวิธีการลดความเสี่ยงโดยใช้วิธีการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย และพึ่งพิงกับระบบเครือข่ายแรงงานในหมู่บ้านเป็นสำคัญ เช่น การจ้างแรงงานภายในเครือญาติ หรือ คนที่มีความใกล้ชิด ส่วนในเรื่องของแหล่งรายได้จากการที่เคยทำการเกษตรเป็นหลักก็ต้องหันไปพึ่งงานนอกภาคเกษตรด้วย แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งทำการเกษตรไปเสียทีเดียว ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากว่าชาวบ้านยังคงให้ความสำคัญต่อที่ดิน ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรสำคัญในฐานะต้นทุนของชีวิต สามารถสร้างหลักประกันความมั่นคงและความต่อเนื่องของคุณภาพชีวิตทั้งในปัจจุบันและโอกาสในอนาคต

การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรมอาจส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายทุนในกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ซึ่งอาจเลือกลงทุนในรูปแบบของผู้ประกอบการแทนที่จะนำเงินไปลงทุนภาคเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว ดังนั้นกิจกรรมนอกภาคเกษตรกรรมเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่น่ารายได้กลับไปใช้เพื่อการดำรงชีพในชนบท ซึ่งหากปราศจากรายได้นี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดในครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินขนาดเล็กและรายได้ต่ำจากภาคเกษตรกรรม แต่ในขณะที่เดียวกันความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปได้ในอนาคตของภาคเกษตรกรรมที่สำคัญ คือ การลดลงของ

จำนวนแรงงานในภาคเกษตรกรรม เนื่องจากปัจจุบันชาวบ้านนิยมลงทุนในการศึกษาของลูก ซึ่งสามารถทำได้อย่างกว้างขวาง เนื่องจากรัฐมีการส่งเสริมการศึกษาภาคบังคับและการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเทคโนโลยีที่มากขึ้น จึงส่งผลให้เกิดช่องทางการแสวงหารายได้ที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรม

ดังนั้นการพิจารณาเรื่องของการพึ่งพิงรายได้นอกภาคเกษตรกรรม มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณานบนพื้นฐานความคิดที่ว่า ระบบเศรษฐกิจทางการเกษตร ไม่ได้ดำรงอยู่โดยตัวของมันเอง แต่ได้รับการเกื้อหนุนจากเศรษฐกิจภายนอก ซึ่งมีความผูกพันกับเมืองอย่างแยกไม่ออก ดังเช่น ปรากฏการณ์การส่งลูกหลานออกไปเรียนหรือทำงานนอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นฐานทางอาชีพและความมั่นคงของสังคมชนบท ทั้งนี้เพื่อช่วยอธิบายวิถีชีวิตของเกษตรกรและชาวนารูปแบบแบบใหม่ที่ไม่ได้พึ่งพารายได้ในที่ดินของตนเองเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่ยังคงต้องรักษาความมั่นคงในที่ดินด้วยการพึ่งพารายได้จากข้างนอกอีกด้วย

เชิงอรรถ

1. บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง ยุทธศาสตร์ของชาวบ้านในการพัฒนาเกษตรกรรมและการใช้ที่ดินบ้านศรีเตี้ย อ.บ้านไผ่ จ.ลำพูน ภายใต้หัวข้อวิจัย โครงการ: พลวัตว่าด้วยการประกอบสร้างความรู้และวัฒนธรรมในฐานะยุทธศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว.ด้านสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์ ประจำปี พ.ศ. 2550
2. กระบวนการ “ปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” เกิดจากกรณีปัญหาการถือครองที่ดินของสมาชิกสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ 23 หมู่บ้านในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เชียงรายและลำพูน ที่รวมตัวเข้าใช้ประโยชน์ จัดสรรที่ดินเป็นที่ทำกิน ที่สาธารณประโยชน์ และป่าชุมชน พร้อมทั้งเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ทางหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเพิกถอนสิทธิในที่ดินที่ออกโดยมิชอบด้วยกฎหมาย
3. ประเทือง นรินทรางกุล ณ ออยุธยา, *การจัดการที่ดินภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา: ศึกษากรณีเกษตรกรผู้ปลูกพืชพาณิชย์ ในเขตกิ่งอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่*, หน้า 37-38.
4. ดูในรายงานสำมะโนเกษตร จังหวัดลำพูน พ.ศ. 2506, หน้า 20.
5. ดูในรายงานสำมะโนเกษตร จังหวัดลำพูน พ.ศ. 2521, หน้า 23.
6. ดูในรายงานสำมะโนเกษตร จังหวัดลำพูน พ.ศ. 2536, หน้า 53.
7. เพิ่งอ้าง.
8. อนัญญา ภูซงคกุล, “อะไรกำหนดพฤติกรรมของชาวนา: วิพากษ์หลักเกณฑ์การวิเคราะห์ของเจมส์ สก็อตต์และแซมมวล พ็อบคิน” ใน *วารสารเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์* ปีที่ 5 ฉบับที่ 5 มีนาคม 2530, หน้า 104.
9. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แห่งนางแมว กับ วิกฤติ ในวัฒนธรรมชาวนา” ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าลินิน, กางเกงใน ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538, หน้า 10-35.
10. ภักดีกุล รัตนา, *ภาพลักษณ์ “ผู้หญิงเหนือ” ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 26*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544, หน้า 155-156.
11. สัมภาษณ์นายเส้า สูดวงรัตน์, อายุ 74 ปี, 17 กันยายน 2549.
12. บ้านหนองช้างคืน ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และในช่วงปี พ.ศ. 2511 เป็นพื้นที่ที่มีชื่อเสียง “ลำไยต้นหมื่น” เนื่องจากสามารถเก็บผลผลิตขายต้นเดียว

ได้ราคาเป็นหมื่น และถือได้ว่าเป็นแหล่งลำไยพันธุ์ที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดลำพูน.

13. สัมภาษณ์นายไธภณ ชัยยศ, อายุ 63 ปี, 18 มกราคม 2549.

14. ทำนาผ่า คือ การแบ่งผลผลิตที่ได้ในแต่ละรอบของฤดูกาลเก็บเกี่ยว โดยมีสัดส่วนที่เท่ากันระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้เช่า ของผลผลิต

15. การปรับเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนลำไยของชาวบ้านไม่ได้ปรับพร้อมกันทั้งหมด แต่จากการเก็บข้อมูลจากชาวบ้านพบว่าปี พ.ศ. 2526 เป็นช่วงเวลาเฉลี่ยที่มีการปรับที่นาเป็นที่สวนลำไยมากที่สุดและในปัจจุบันบ้านศรีเตี้ยได้ปรับ ที่นาเป็นที่สวนลำไยทั้งหมด

16. สัมภาษณ์นายธนา ยะโสภา, อายุ 49 ปี, 24 มีนาคม 2550.

17. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2528.

บรรณานุกรม

- คมกฤษณ์ จันกลิ่น. 2549. *การเมืองของการอ้างสิทธิ์ในการถือครองที่ดินระดับท้องถิ่นของจังหวัดลำพูน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จามะรี พิทักษ์วงศ์. 2527. “ระบบทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานนาไทย”. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 3 (2): 1-39.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2528. *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- _____. 2530. *บ้านกับเมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฐลสิทธิ์ ชูชาติ. 2523. *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538. “แห่งนางแมว กับ วิภฤติ ในวัฒนธรรมชานนา” ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ*. กรุงเทพฯ: มติชน
- _____. 2539. *รายงานประกอบการประชุม: บนหนทางสู่นาคต*. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. 2543. *เก็บทีโล่งแก่วากหญ้า: คัดสรรข้อเขียน 1 ทศวรรษว่าด้วยทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และอื่นๆ*. เชียงใหม่: โครงการต้นน้ำต้นชีวิต มูลนิธิโดยดำประเทศไทย ชุมชนคนรักป่า.
- ปลาย้อ ชนชนนท์. 2529. *พ้อคำกับระบบทุนนิยมในภาคเหนือ พ.ศ. 2464-2523*. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พฤษ์ เถาวิล. 2543. *ค้นไถกับโชตรวน: บทวิเคราะห์สาเหตุของการเป็นหนี้สินของเกษตรกรภาคเหนือและข้อเสนอเชิงนโยบายของเกษตรกรเพื่อการแก้ไขปัญหา*. เชียงใหม่: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ.
- _____. 2544. *เสียงเกษตรกร ปลดพันธนาการเกษตรกรรายย่อย: ปัญหาเกษตรกรภาคเหนือ บทวิเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายของเกษตรกร*. เชียงใหม่: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2548. *อ่าน ‘วัฒนธรรมชุมชน’: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน.

- ยศ สันตสมบัติ. 2546. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการที่คนว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. เชียงใหม่: ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รัตนานพร เศรษฐกุล. 2546. *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ* พ.ศ. 2442-2542. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2528. “การใช้ที่ดิน: พื้นฐานความขัดแย้งในหมู่บ้านภาคเหนือ (2516-2524)” *วารสารสังคมศาสตร์* (1-2): 81-110.